

ҲОЗИРГИ ДАВРДА ЎЗБЕК ТИЛИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Курбониязов Гулмурза Алламбергенович,
Нукус ДПИ ўзбек тили кафедраси
профессори,
филология фанлари доктори (DSc)

Аннотация: Мақолада давлат тилини ривожлантириш, унинг нуфузини ошириш, мамлакатимизда тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирларига бағишланган Фармонларнинг ижтимоий аҳамияти таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Истиклол, конституция, қонун, фармон, тил сиёсати, дастур, концепция, асосий йўналишлар.

Аннотация: В данной статье анализируются социальные значения Указов, которые способствует развитию государственного языка, поднятию его статуса, усовершенствуют языковую политику страны.

Ключевые слова: Независимость, конституция, закон, указ, языковая политика, программа, концепция, основные направления.

Annotation: The article analyzes the social significance of decrees devoted to measures to develop the state language, increase its influence, and improve language policy in our country.

Keywords: Independence, constitution, law, decree, language policy, program, concept, main directions.

Фақат истиклолгина, мустақиллик шабадаларигина миллатларнинг, миллий тилларнинг эркин ривожланиши, ўз миллий қадриятларини эъозлашига имконият яратиб берди. Истиклол шарофати, демократик ва адолатли жамият, ҳуқуқий давлат сиёсати ва маънавияти тамойилларига асосланган ҳолда ҳозирги даврда Республика ҳудудида тил сиёсати ва тиллар вазияти бутунлай ўзгарди, барча халқлар тилларининг эркин ривожланиши ва тенг ҳуқуқ асосида амал қилиши учун кенг истиқболлар очилмоқда. Мустақиллик шарофати билан биз жаҳон ҳамжамиятига аъзо бўлдик. Ўзбек тили ўз Ватанида давлат тили мақомида мустаҳкам туриши учун у жаҳон тиллари ичидан муносиб ўрин эгаллашига эришишимиз лозим. Бунинг учун, аввало давлат тили сиёсатини “келажаги буюк давлат” нуқтаи назаридан юксак даражада англаб етиш зарур.

Ўзбекистонда 1989 йил 21 октябрда эл-юртимиз асрлар давомида орзу қилиб, интилиб ва курашиб келган давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши мамлакат суверенитети ва мустақиллиги сари қўйилган дастлабки дадил қадам эди. Айнан ана шу тарихий ҳужжатга биноан ўзбек тили мустаҳкам ҳуқуқий асос ва юксак мақомга эга бўлди.

Барча давлатлар каби Ўзбекистон ҳам давлат тили ҳисобланган ўзининг миллий тилини ривожлантириш, унинг нуфузини кўтариш учун доимо ҳаракат қилмоқда. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси конституциясининг 4-моддасида баён қилинган. Шу билан бирга ҳудудда яшаётган барча халқларнинг тилларини камситмаслик, аксинча уларнинг ҳам тараққиётини таъминлаш масаласи ҳам ўша моддада акс этган.¹

Шунингдек, мазкур соҳага оид яна бир ҳужжат “Давлат тили ҳақида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонунидир. Унинг янги таҳрири 7-моддасида шундай дейилади: “Давлат ўзбек тилининг бойитилиши ва такомиллаштирилишини таъминлайди, шу жумладан унга ҳамма эътироф қилган илмий-техникавий ва ижтимоий-сиёсий атамаларни жорий этиш ҳисобига таъминлайди.”²

Мазкур қарор қабул қилингандан бери ўтган 35 йил давомида бу соҳада кўплаб фармон ва қарорлар қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон Фармонлари ниҳоятда катта аҳамиятга эга бўлди.

Биринчи фармон билан кенг жамоатчиликнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган кун – 21 октябрь санасини «Ўзбек тили байрами куни» деб эълон қилиш тўғрисидаги таклифи маъқулланди.

Мазкур Фармон асосида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Давлат тилини ривожлантириш департаменти тузилди ва унинг асосий вазифалари белгиланди.³

Мазкур Фармон билан Вазирлар Маҳкамасига берилган топшириқлар асосида “Ўзбек тили байрами куни”ни белгилаш бўйича қонун лойиҳасини ишлаб чиқди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига киритди. Мамлакатимизда ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган кун ўттиз йил давомида белгиланган бўлса, 2019 йилдан бошлаб бу кунни бутун халқимиз байрам сифатида нишонлай бошлади. Буларнинг орасида катта ижтимоий-сиёсий фарқ бор, албатта.

¹ Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. Lex. Uz.

² “Давлат тили ҳақида”. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Янги таҳрирда. Lex. Uz.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони. Lex. Uz.

Шунингдек, Фармонда кўрсатилган яна бир маасала –“Давлат тили ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини бугунги кун талаблари нуқтаи назаридан такомиллаштирган ҳолда унинг янги таҳрирдаги лойиҳаси ишлаб чиқилди ва тегишли тартибда қабул қилинди.

Кейинги йилларда, яъни глобаллашув даврида тилимизга жуда кўплаб янги сўз ва терминлар кириб келмоқда. Уларнинг ҳаммаси ҳам адабий тилимиздан жой олмаяпти. Ана шундай илмий асосланган янги сўз ва атамаларни расмий истеъмолга киритиш бўйича Атамалар комиссиясини ташкил этиш ва унинг фаолиятини тартибга солиш тўғрисида қарор қабул қилиш масаласи Вазирлар Маҳкамасига топширилди.

Давлат тили тараққиётига тегишли энг аҳамиятли ҳужжатлардан бири – саккизта йўналишни ўз ичига олган 2020 – 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ҳамда тил сиёсатинини такомиллаштириш концепцияси ва давлат дастури лойиҳаларини ишлаб чиқиб, ўрнатилган тартибда тасдиққа киритиш топширилди.⁴

Бу соҳадаги энг аҳамиятли ҳуқуқий ҳужжатлардан бири Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон Фармони бўлди.

Мазкур Фармон билан қуйидаги асосий ҳужжатлар:

“а) 2020 – 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш концепцияси;

б) 2020 – 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш концепциясини 2020 – 2022 йилларда амалга ошириш дастури;

в) 2020 – 2030 йилларда ўзбек тилини ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари каби жуда катта аҳамиятга эга бўлган қонун ҳужжатлари тасдиқланди.

Асосий йўналишларнинг а) бандида таълим ташкилотларида давлат тилини ўқитиш тизимини янада такомиллаштириш, унинг илм-фан тили сифатидаги нуфузини ошириш масаласига эътибор қаратилган бўлиб, дастлаб мактабгача таълим муассасаларидан бошланган. Уларда ўзбек тилининг

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони. Lex. Uz.

ижтимоий хизмат доирасини кенгайтириш, ўзбек тилида тарбияланалиган гуруҳларни йилдан-йилга кўпайтириш вазифаси белгиланган.

Ўрта умумий таълим соҳасида ўзбек тилининг жаҳон андозалари асосида янги педагогик технологиялар асосида ўшларга таълим-тарбия бериш, уларга ҳафтасига ажратиладиган ўқув соатларини 2030 йилгача деярли тўртдан бир қисмга кўпайтириш вазифаси юклатилган.

Олий таълим соҳасида талабаларга ўзбек тилининг илмий асосларини пухта ўргатадиган кафедралар сонини ҳам 2030 йилгача шунчага кўпайтириш кўзда тутилган.

б) давлат тилининг софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳолининг нутқ маданиятини ошириш соҳасида ҳам бир қанча ишлар амалга оширилмоқда. Кейинги йилларда нашр қилинаётган дарслик, ўқув қўлланмаларнинг деярли ҳаммаси лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосида босиб чиқарилмоқда. Мазкур бандда «Ўзбекистон миллий қомуси» жилдларини нашр этишни босқичма-босқич кўпайтириб бориш вазифаси ҳам кўзда тутилган.

Ўзбек тилининг луғат бойлигини оширувчи 15 та лингвистик, соҳавий-терминологик, изоҳли луғатлар яратиш масласи ҳам кун тартибига қўйилган бўлиб, ҳозирги кунгача Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтининг бир гуруҳ олимлари томонидан тайёрланган икки жилдлик “Ўзбек тили синонимларининг катта изоҳли луғати” проф. Н.Маҳмудов таҳрири остида 2022 йилда Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи босмаҳонасида чоп этилди. Проф. Ш.Раҳматуллаев, Н.Маҳмудов, З.Холманова, И.Ўразова ва К.Рихсиевалар тоонидан “Ўзбек тили фразеологик луғати” тўлдирilib, қайти тузилди ва 2022 йилда Ғафур Ғулом номидаги нариёт-матбаа ижодий уйи босмаҳонасида чоп этилди. Олдинги проф. Ш.Раҳматуллаев томонидан тузилиб, 1992 йилги фразеологик луғатда 3000 дан ортиқ фразема изоҳланган бўлса⁵, янги луғатда 5198 фраземага изоҳ берилган.⁶ Марҳум проф. Э.Бегматов, ф.ф.н., катта илмий ходим А.Мадвалиев, проф. Ё.Одиловлар томонидан тузилган 90 мингга яқин сўзни ўз ичига олган “Ўзбек тилининг катта имло луғати” проф. Н.Маҳмудов таҳрири остида 2023 йилда “Кафолат принт компани” нашриёти томонидан чоп

⁵ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Тошкент: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. –380 с.

⁶ Раҳматуллаев Ш., Маҳмудов Н., Холманова З., Ўразова И., Рихсиева К. Ўзбек тили фразеологик луғати. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нариёт-матбаа ижодий уйи, 2022. –636 с.

қилинди.⁷ Проф. Ҳ.Дадабоев, ф.ф.д. М.Абжалова, ф.ф.ф.д. У.Рашидовалар томонидан “Ўзбек тили синонимларининг ўқув луғати” тузилиб, 2023 йилда “Bookmany print” нашриётида чоп қилинди.⁸ Мазкур луғатлар олий ўқув юрти талабалари, магистрантлар, докторантлар, олимлар, шунингдек, ўзбек тили билан қизиқувчи барча инсонлар учун жуда зарурий қўлланма бўлиб ҳисобланади. Бундай луғатларнинг бошқа турларини ҳам тузиш Фармонда асосий вазифалардан бири қилиб белгиланган.

Фармонда телерадиоканаллар суҳандон-бошловчиларининг ўзбек адабий тилидаги нутқ маданиятини оширувчи қайта тайёрлов курсларида ўқитиш тизимини жорий этиш ва 2030 йилгача барча ушбу соҳа вакилларининг малакасини ошириш белгиланган.

Фармоннинг в) бандида давлат тилининг замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларига интеграциялашувини таъминлаш мақсадида давлат тилида соҳавий иш юритиш ҳужжатларининг ягона электрон намуналарини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш учун дастурий маҳсулотлар ва электрон луғатлар яратиш белгиланган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги Давлат тилида иш юритиш асосларини ўқитиш ва малака ошириш маркази томонидан “Ўзбек тилида иш юритиш” қўлланмаси ҳозирги кунгача 9 марта нашр қилинди. Шу марказнинг Қорақалпоғистон бўлими томонидан “Қорақалпоқ тилида иш юритиш” қўлланмаси эса 4 марта қайта нашр қилинди.

Хорижликлар учун ўзбек тилини ўргатувчи дастурлар яратиш бандининг ижросини таъминлаш мақсадида докторант Г.Эргашева ва доцент С.Адилова ҳамда МЎТУЛ жамоаси томонидан 2020 йилда “Ўзбеккона” (А 1 даража), яқинда ушбу қўлланманинг иккинчи қисми (А 2 даража) нашр қилинди. Келажакда бу каби қўлланмаларнинг бошқа турлари ҳам яратилса, хориждаги ўзбек тилини ўрганувчилар учун яхши имконият бўлади.

г) давлат тилининг халқаро миқёсдаги ўрни ва нуфузини ошириш, бу борада хорижий ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш соҳасидаги вазифалар сифатида хорижий олий таълим муассасаларида ўзбек тилини ўргатувчи марказлар сонини, «Ўзбек тилининг дўстлари» клублари сонини, ўзбек тили курсларини зарур илмий, ўқув-услубий, бадиий адабиётлар билан таъминлаш,

⁷ Ўзбек тилининг катта имло луғати. Проф. Н.Маҳмудов таҳрири остида. –Тошкент: Кафолат принт компани, 2023. –648 с.

⁸ Дадабоев Ҳ., Абжалова М., Рашидова У. Ўзбек тили синонимларининг ўқув луғати. –Тошкент: Bookmany print, 2023. –810 с.

ўзбек тилини ўргатишга доир илмий тадқиқотлар миқдорини ошириш” каби вазифалар белгиланган.⁹

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимиз раҳбарлари миллий қадриятимиз, энг бебаҳо бойлигимиз бўлган она тилимизнинг раванқ топиши, халқаро нуфузининг ошиши, чет элларда ҳам эътироф қилиниши ва миллатлараро муомала воситаси бўлиши каби муҳим ижтимоий вазифаларни адо этишини таъминлаш мақсадида долзарб Фармон ва Қарорларни қабул қилмоқдалар. Биз бу ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижросини ўз вақтида таъминласак, бу мақсадларга албатта эришамиз, деб ўйлайман.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг конституцияси. Lex. Uz.
2. “Давлат тили ҳақида”. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Янги таҳрирда. Lex. Uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони. Lex. Uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони. Lex. Uz.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Тошкент: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. –380 с.
6. Раҳматуллаев Ш., Маҳмудов Н., Холманова З., Ўразова И., Рихсиева К. Ўзбек тили фразеологик луғати. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги нарийёт-матбаа ижодий уйи, 2022. –636 с.
7. Ўзбек тилининг катта имло луғати. Проф. Н.Маҳмудов таҳрири остида. –Тошкент: Кафолат принт компани, 2023. –648 с.
8. Дадабоев Ҳ., Абжалова М., Рашидова У. Ўзбек тили синонимларининг ўқув луғати. – Тошкент: Bookmany print, 2023. –810 с.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон Фармони. Lex.Uz.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон Фармони. Lex.Uz.